

15. Чепелева Н.В. Ідентичність особистості в контексті психологічної герменевтики / Н.В. Чепелева // Наукові студії із соціальної та політичної психології : [зб. статей АПН України, Інститут соціальної та політичної психології / редкол. : С.Д. Максименко, М.М. Слюсаревський та ін.]. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 13 (16). – С. 13–25.
16. Чеснокова И.И. Самосознание, саморегуляция, самодетерминация личности / И.И. Чеснокова // Проблемы психологии личности. – М.: Наука, 1982. – С.121–127.
17. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л.Б. Шнейдер – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с.
18. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис [Текст] / Э. Эриксон ; пер. с англ. / общ. ред. и предисл. А.В. Толстых. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.
19. Эриксон Э. Проблемы Эго-идентичности : [Текст] / Э. Эриксон // Реферативный журнал. Социология. – 1991. – №1. – С. 173–200.
20. Breakwell G. M. Integrations, paradigms, methodological implication / G. M. Breakwell, D. V. Center // Empirica approaches to socialrepresentation. – Oxford, 1993. – P. 180–201.
21. Jaromovic M. Self-We-Others schemata and social identifications / M Jaromovic, S. Worchel, J.F. Morales, D. Paez, Deshamps J (eds). Social identity; International perspective. N.Y: Sage Publ., 1998. – P. 44–52
22. Marcia J.E. Identity in adolescence / J.E. Marcia // Adelson J. (ed.) Handbook of adolescent psychology. – N.-Y. : John Wiley, 1980
23. Waterman A. S. Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review / A. S. Waterman // Devel. Psychol. – 1982. – V. 18. – № 3. – P. 341–358.

Отримано 12.09.2015 р.

УДК 159.923;159.9.072.52;303.442

Виноградов О.Г.[°]

Національний Університет «Києво-Могилянська Академія», кандидат психологічних наук, доцент

«ЗАЛЕЖИТЬ ВІД СИТУАЦІЇ»: ЯКІСНИЙ АНАЛІЗ СИТУАЦІЙНИХ УТОЧНЕНЬ

В даному дослідженні вивчалися інтенції респондентів, що лежать за вибором варіанту відповіді «це залежить від ситуації» при використанні особистісних тестів. 189 досліджуваних заповнювали запитальник TPI (короткий інструмент для вимірювання факторів Великої П'ятірки) і вербально описували причини вибору центральної категорії в термінах ситуаційних інгредієнтів, які опосередковують прояв особистісних рис. Якісний аналіз відкритих питань дозволив побудувати попередній варіант класифікації

ситуаційних особливостей, яка може виявитися корисною у поясненні взаємодій особистості і ситуації в індивідуальних випадках

Ключові слова: Ситуаційні інгредієнти, взаємодія особистості і ситуації, вибір центральної категорії

Александр Виноградов: «Зависит от ситуации»: качественный анализ ситуационных уточнений. В данном исследовании изучались интенции респондентов, лежащие за выбором варианта ответа «это зависит от ситуации» в личностных тестах. 189 испытуемых заполняли вопросник TIPI (краткий инструмент для измерения факторов Большой Пятерки) и вербально описывали причины выбора центральной категории в терминах ситуационный ингредиентов, опосредствующих проявление личностных черт. Качественный анализ открытых вопросов позволил построить предварительный вариант классификации ситуационных особенностей, которая может оказаться полезной в объяснении взаимодействия личности и ситуации в индивидуальных случаях

Ключевые слова: Ситуационные ингредиенты, взаимодействие личности и ситуации, выбор центральной категории

Alexander G. Vinogradov: «It depends on the situation»: Qualitative analysis of situational clarifications in personality assessment. The current study examines intentions behind endorsement of «it depends on the situation» category in personality assessment. 189 participants answered TIPI (brief measure of the Big-Five personality domains) and verbally described rationale of middle category choice in terms of situational ingredients that mediate personality traits expression. Qualitative analysis of open-ended descriptions allowed to build a preliminary classification of situational features that may prove useful in explanation of person-situation interaction in individual cases.

Keywords: situational ingredients, person-situation interaction, middle category endorsement

У психологічних вимірювальних інструментах, що базуються на самостереженні (особистісних запитальниках, шкалах атитюдів чи інтересів) майже завжди використовується формат відповідей у шкалі Лікерта (наприклад, 1 – повністю не погоджуюся, 2 – скоріше не погоджуюся, 3 – як погоджуюся, так і не погоджуюся, 4 – скоріше погоджуюся, 5 – повністю погоджуюся). Текст центральної альтернативи може мати й інше формулювання («щось середнє», «важко сказати», «не знаю», «залежить від ситуації» або просто «?»).

Зазвичай при обчисленні інтегрального балу за набором подібних індикаторів кожен із них вважається метричною (або принаймні порядковою) змінною, а центральній категорії присвоюється проміжне кількісне значення на шкалі конструкту. Проте вибір досліджуваними цієї альтернативи може бути наслідком дії інших чинників, які загалом вказують на невідповідність даних прийнятій сьогодні моделі вимірювання:

1) Середній варіант – це відсутність інформативної відповіді, фактично пропущене значення структурного типу (наприклад, питання особистісного тесту щодо оцінки стосунків з батьками для тих, хто виріс у дитбудинку). Хоча пропуск можна було б спробувати заповнити, спираючись на один з розповсюджених алгоритмів (скажімо, середнім значенням), в такій оцінці все одно немає ніякого

змістовного сенсу. В даному випадку можна говорити про мета-ознаку й питання тесту фактично складається з двох ієрархічно організованих рівнів: мета-питання (чи питання-фільтру) про особливості життєвого досвіду або екологічної ніші індивіда і підпитання про ступінь прояву певної характеристики в цих умовах. Слід зазначити, що на сьогоднішній момент відсутні як психодіагностичні моделі, так і психометричні методи, на базі яких можна було б створювати і аналізувати подібні методики.

2) Вибір центральної опції може бути наслідком того, що питання є надмірно складним, незрозумілим чи малозначущим для респондента. Серед дослідників розповсюджена думка, що в цьому випадку наявність центральної опції дозволяє запобігати тиску на респондента за будь-яку ціну надати змістовну відповідь при відсутності сформованого ставлення до предмету питання. Проте низка досліджень продемонструвала відсутність суттєвого погіршення якості інформації при відсутності у питаннях варіанту відповіді «важко сказати» чи «щось середнє» [1]. На думку Й. Кроснік, респондент у більшості випадків має можливість сформулювати своє змістовне ставлення до предмету питання, інтерв'юєру необхідно лише докласти більше зусиль для його мотивування. Й. Кроснік запропонував «теорію формально задовільної відповіді» (satisficing theory), згідно якої необхідність надати відповідь на питання створює певне когнітивне навантаження на респондента. Якщо диспозиція є консолідованою і легкодоступною при звертанні до довгострокової пам'яті, він може швидко надати змістовну відповідь. Якщо ж, як це часто буває, така консолідація ще не відбулася, респондент вимушений звертатися до «інгредієнтів» диспозиції, узагальнювати знайдену у пам'яті часткову інформацію і формувати остаточну відповідь в процесі заповнення анкети. Коли когнітивне навантаження перевищує мотивацію або здатність респондента швидко узагальнювати інформацію, тоді він воліє уникнути надмірної роботи і надає першу-ліпшу задовільну відповідь. Таким чином, згідно цієї теорії, три фактори впливають на ймовірність описаної поведінки: рівень мотивації і когнітивні ресурси індивіда та важкість завдання. Респондент з установкою на задовільну відповідь шукає поверхневі ознаки питань, щоб зменшити когнітивне навантаження на себе, й присутність центральної опції в шкалі якраз і є подібною ознакою. На думку Й. Кроснік та ін. [1] краща стратегія полягає у виключенні середньої відповіді в опитуваннях громадської думки, оскільки її відсутність, як показали емпіричні дослідження, не погіршує надійність і валідність даних, але при цьому не скорочується об'єм вибірки через наявність пропусків. Власне, саме такої стратегії дотримуються й автори більшості психологічних тестів – навіть при наявності центральної альтернативи вони в інструкції вимагають від досліджуваного обирати її якомога рідше.

3) Нарешті, ще однією причиною обрання центральної альтернативи на шкалі відповідей є потреба у додатковій контекстуалізації питання. При заповненні особистісних тестів досліджувані час від часу повідомляють психологам, що не можуть обрати жодний категоричний варіант відповіді, оскільки їхня поведінка «залежить від ситуації». Той, хто має досвід психологічного тестування, чудово знає, як треба реагувати на подібні висловлювання респондентів: «подумайте, яка поведінка трапляється частіше», «оберіть ту відповідь, яка є для вас більш типовою». Таким чином, вже в процесі

отримання діагностичної інформації ми повідомляємо досліджуваному, що не дуже зацікавлені в ситуаційній інформації.

Серія досліджень Дж. К'юлеса і Е. Стачовскі дозволила пролити світло на те, який сенс надають досліджувані центральній опції «як погоджуюся, так і не погоджуюся» при заповненні особистісних запитальників. У дослідженні [2] респонденти відповідали на питання одного й того ж особистісного запитальника двічі з перервою в один тиждень. При цьому один раз був використаний звичайний лікертівський формат, а другий – формат з альтернативами «залежить від ситуації», «важко сказати», «щось середнє», «не має до мене стосунку». Співвіднесення відповідей, обраних при першому і другому опитуванні, показало, що опція «як погоджуюся, так і не погоджуюся» найчастіше (у 50% випадків) замінюється варіантом «залежить від ситуації». Цікаво, що опції «скоріше погоджуюся» і «скоріше не погоджуюся» також частіше відповідають цій альтернативі (35% і 30% випадків відповідно). Навіть екстремальні позиції шкали Лікерта з певною частотою при повторному тестуванні пов'язувалися з нею. У дослідженні [3] К'юлес і Стачовскі не нав'язували респондентам інший формат відповіді, а просили їх мислити вголос, обираючи відповідь за шкалою Лікерта. Панель незалежних експертів спочатку класифікувала коментарі у 9 категорій, а потім віднесла кожен відповідь на питання особистісного тесту до цих категорій. Як й у першому дослідженні, більшість респондентів, які обрали центральну опцію на шкалі, вкладали у свій вибір сенс «залежить від ситуації» (35%). Базуючись на зв'язку частки респондентів, які обирають середній варіант відповіді, та показників зрозумілості і необхідності контекстуалізувати питання, автори цих досліджень радять розробникам психологічних тестів використовувати вказану частку як орієнтир при прийнятті рішень щодо якості індикаторів. Іншими словами, пункти з значною кількістю виборів центральної опції слід або виключати з тесту, або суттєво переробляти.

Явище ситуаційного уточнення, окрім методичних досліджень сенсу центральної категорії шкал Лікерта, стало об'єктом підвищеної уваги у соціально-психологічних дослідженнях феномену каузальної атрибуції, а саме різниці в інтерпретації індивідом власної поведінки і поведінки інших людей. У 1973 році Р. Нісбет та ін. [4] опублікували статтю, в якій наводили експериментальні дані на підтвердження гіпотези про те, що зовнішні спостерігачі мають тенденцію пояснювати поведінку акторів диспозиційними чинниками, в той час як для власної поведінки частіше використовують ситуаційне пояснення. В одному з експериментів 24 досліджувані мали оцінити себе і чотирьох інших людей (кращого друга, власного батька, знайомого, який викликає захоплення і відомого телеведучого) по 20 двополюсним рисам, користуючись такою шкалою: 1 — риса лівого полюсу, 2 — залежить від ситуації, 3 — риса правого полюсу. Експеримент показав, що себе досліджувані статистично значущо рідше описували у диспозиційних термінах, ніж будь-кого з стимульних осіб (середнє значення кількості диспозиційних альтернатив становило 11,92 для самого себе, 14,21 для близького друга, 13,42 для батька і знайомого, 15,08 для телеведучого) [4, 160-161]. Таким чином, в цьому дослідженні варіант відповіді «залежить від ситуації» інтерпретувався як прояв установки на ситуаційне пояснення поведінки на противагу диспозиційному.

Л. Голдберг присвятив чимало зусиль вивченню цього феномену і в серії ретельно спланованих експериментів [5] виявив дуже цікаву закономірність. По-перше, якщо сенс глобальної центральної опції «залежить від ситуації» з досліджень Р. Нісбета представити у явному вигляді через набір декількох категорій, які дозволяють індивіду розрізнити нейтральність, невизначеність, двозначність і ситуаційну неузгодженість, то різниця в диспозиційному описі себе та інших людей все одно залишається, хоча величина ефекту стає достатньо малою. По-друге, при збільшенні кількості диспозиційних опцій на шкалі ефект практично зникає. Голдберг інтерпретував ці факти наступним чином: «диспозиційні» опції шкали також можна вважати неоднозначними, в них одночасно представлені аспекти як інтенсивності, так й частоти певної поведінки. Опція «скоріше лівий полюс, ніж правий» в такому випадку може означати дві різні речі: 1) у більшості ситуацій людина достатньо сильно виявляє властивості лівого полюсу, проте у меншості ситуацій можуть сильно виявляти себе також властивості правого полюсу, 2) людина у всіх ситуаціях демонструє не дуже інтенсивну поведінку лівого полюсу шкали. Таким чином, перше значення є більш ситуаційно обумовленим, що призводить до міграції виборів з центральної категорії «залежить від ситуації» до диспозиційних відповідей. На те, що подібна інтерпретація може мати сенс, вказують і цитовані вище результати досліджень К'юлес і Стачовскі: при повторному тестуванні значна частина відповідей «залежить від ситуації» виявляється пов'язаною з диспозиційними опціями, навіть екстремальними.

Актуальність роботи. Обом розглянутим вище напрямкам дослідження сенсу опції «залежить від ситуації» притаманна спільна особливість: дослідники лише кількісно фіксували і пояснювали частку таких відповідей, не роблячи жодних спроб дізнатися, про які саме якісні ситуаційні особливості могли б розповісти респонденти, якщо б їм це дозволили зробити. На мій погляд, така інформація є важливою для вирішення проблеми співвідношення особистісних змінних і ситуації та створення вимірювальних інструментів в рамках інтеракціоністського підходу до вивчення особистості. З позиції теорії «цілісних рис» У. Флісона [6], яка визначає особистісні риси в якості розподілів особистісних станів, такі ситуаційні уточнення можна вважати чинниками для пояснення внутрішньо-індивідуальної варіативності поведінки. Складання списків «ситуаційних інгредієнтів», значення яких модифікує індивідуальну поведінку, може виступати першим етапом розробки засобів особистісної діагностики нового типу. Також інформація про ситуаційні уточнення виявиться корисною для розробки моделі того, яким чином досліджуваний приймає рішення, відповідаючи на питання психологічних тестів.

Мета роботи. Оскільки на даний момент відсутня систематична інформація про те, які саме ситуаційні уточнення використовують досліджувані, відповідаючи на питання особистісних тестів, важливо отримати їхній перелік за допомогою якісних методів і здійснити попереднє узагальнення. Крім того, важливо знати, який саме відсоток становитимуть відповіді «залежить від ситуації», якщо респондентам не тільки надати можливість обирати цю альтернативу, але й запропонувати описувати ситуаційні інгредієнти, присутність яких визначає інтра-індивідуальну варіативність поведінки.

Інструментарій.

Попереднє пілотажне дослідження, проведене у 2007 році, дозволило обрати оптимальний варіант методики для збирання даних. Стимульним матеріалом для досліджуваних виступали не питання особистісного тесту (такий формат занадто ускладнює інтерпретацію даних), а риси особистості. В якості основи для методики було вирішено обрати коротку версію запитальника «Велика П'ятірка» (TIPI), який складається з 10 пунктів (по два індикатори на кожен з п'яти факторів) [7]. В процесі створення TIPI автори відібрали твердження, які максимізували конструктну валідність шкал.

Електронна анкета на платформі Google Forms складалася з 20 пунктів, 10 з них були закритими питаннями:

О. Відкритість новому досвіду: 1) Відкритий новому досвіду, багатосторонній, 2) Звичайний, нетворчий;

С. Совісність: 1) Надійний, дисциплінований, 2) Неорганізований, недбалий;

Е. Екстраверсія: 1) Екстравертований, ентузіаст, 2) Стриманий, тихий;

А. Приємність: 1) Критично налаштований, прискіпливий, 2) Співчутливий, з теплом ставиться до людей;

Н. Нейротизм: 1) Тривожний, легко засмучується, 2) Спокійний, врівноважений.

Всі закриті питання мали формат відповіді:

1 — безумовно так,

2 — залежить від ситуації,

3 — безумовно ні.

В оригінальній версії TIPI шкала була семибальною, що загалом сприяло більш високим показникам внутрішньої узгодженості факторів.

Після кожного закритого питання в анкеті йшло відкрите з проханням написати, в якій саме ситуації вказані характеристики найяскравіше себе виявляють. В інструкції зазначалося, що цю інформацію бажано надати, якщо респондент обрав центральну альтернативу відповідного закритого питання, проте автоматичний контроль не проводився.

Вибірка.

В опитуванні взяли участь 189 досліджуваних-добровольців, які рекрутувалися через особисту сторінку автора у соціальній мережі Фейсбук (головним чином російські і українські психологи та соціологи). Соціально-демографічні дані респондентів не збиралися, щоб підвищити частку тих, хто вирішив пройти тестування. Спираючись на результати попередніх опитувань подібного типу, можна надати лише приблизні оцінки: жінки — 69%, чоловіки — 31%, людей у віці 19-25 років — 20%, 26-35 років — 40%, 36-45 років — 20%, 46-65 років — 20%.

Аналіз даних.

Надійність-угодженість за α Кронбаха для відкритості новому досвіду, екстраверсії і нейротизму виявилася дещо нижчою, ніж в оригінальному дослідженні TIPI (в дужках для порівняння наведено значення з [7]): О = 0,38 (0,45), С = 0,65 (0,50), Е = 0,55 (0,68), А = 0,42 (0,40), N = 0,30 (0,73).

Звертає на себе увагу суттєва скошеність розподілу багатьох індикаторів, що зумовлено специфікою вибірки (див. Таблицю 1). Скошеність розподілів двох

індикаторів у протилежні сторони може бути однією з причин зниження кореляцій між ними.

Як можна бачити, альтернативу «залежить від ситуації» обирала достатньо велика частка респондентів (від чверті до половини опитаних), незважаючи на значно більше когнітивне навантаження через необхідність надавати текстовий коментар до відповідей. Слід також зауважити, що немала частина досліджуваних також надавала ситуаційні уточнення, обираючи диспозиційний варіант відповіді — від 3,7% до 10,6% опитаних. Це узгоджується з гіпотезою Л.Голдберга [5] й свідчить про те, що респонденти можуть й диспозиційні альтернативи розглядати з точки зору ситуаційної специфічності. Узагальнені ситуаційних уточнення наводяться нижче (вони відсортовані від найбільш частотних до найменш вживаних для кожного індикатора окремо).

Таблиця 1 - Розподіл відповідей на питання тесту

	%, частка опитаних, які обрали відповідь				
	(1) «безумовно так»	(2) «залежить від ситуації»	(3) «безумовно ні»	(4) надали текстові коментарі	(5) надали текстові коментарі на диспозиційні відповіді
O1	68,9%	27,3%	3,8%	29,1%	9,6%
O2	11,5%	29,0%	59,6%	23,8%	5,3%
C1	54,9%	34,8%	10,3%	38,1%	10,6%
C2	13,1%	38,8%	48,1%	31,2%	3,7%
E1	20,5%	54,1%	25,4%	49,7%	5,3%
E2	17,4%	50,5%	32,1%	42,3%	5,8%
A1	34,4%	44,8%	20,8%	43,9%	6,9%
A2	61,0%	31,9%	7,1%	27,0%	6,9%
N1	40,8%	35,9%	23,4%	32,8%	5,3%
N2	39,9%	38,3%	21,9%	35,4%	9,5%

O-1. Відкритий новому досвіду, багатосторонній:

1) Коли ситуація сприймається респондентом як безпечна — а) при фізичній безпеці (відсутності ризику для життя і здоров'я), б) при відсутності дискомфорту, який викликаний необхідністю різко змінювати звичний алгоритм діяльності (особливо, коли недостатньо часу для осмислення наслідків), в) коли людина впевнена у собі і відчуває психологічну підтримку інших людей.

- 2) При наявності вільного часу, відсутності перевтоми і перевантаження.
- 3) Коли новий досвід пов'язаний з роботою: а) при необхідності вирішувати нові поточні задачі, б) коли новий досвід сприяє професійному розвитку на майбутнє.
- 4) В процесі навчання новому (див. 3).
- 5) Хобі.
- 6) Подорожі.
- 7) Їжа.
- 8) Коли виникає перенасичення одним й тим самим досвідом (потреба в урізноманітненні).
- 9) Коли новий досвід відповідає важливим життєвим пріоритетам або довгостроковим інтересам (див. 3).
- 10) Коли досвід стосується інтелектуальної сфери.
- 11) Коли відсутній зовнішній тиск (включаючи невідповідність життєвим принципам).

О-2. Звичайний, нетворчий:

- 1). При перевтомі, недосипанні, перевантаженні, браку часу.
- 2) При відсутності інтересу, зацікавленості або настрою.
- 3) У стандартних, відпрацьованих, рутинних, формальних, побутових ситуаціях.
- 4) Коли практикую хобі (вишивка, макраме).
- 5) Коли працюю сам, без командної роботи.
- 6) Коли можлива критика чи зовнішня оцінка, у незнайомому оточенні, в присутності більш креативних людей.
- 7) В особистому житті.

С-1. Надійний, дисциплінований:

- 1) Коли справа є суб'єктивно важливою для респондента (в тому числі матеріальна зацікавленість, критичність ситуації, серйозність наслідків).
- 2) Якщо це стосується роботи (див. 1).
- 3) Коли респондент відчуває відповідальність перед іншими людьми чи важливими для нього людьми (авторитетними, близькими, керівниками).
- 4) Коли існує попередня домовленість.
- 5) Коли респондент вважає, що його дії дійсно вплинуть на ситуацію чи принесуть користь.
- 6) Коли від результату залежить репутація.
- 7) Коли існує можливість покарання чи осуду.
- 8) Коли це не стосується пунктуальності або порядку.
- 9) Коли навантаження не перевищує можливостей.
- 10) Коли респондент має досвід.
- 11) Коли має натхнення.

С-2. Неорганізований, недбалий:

- 1) Коли стосується побуту, організації особистого простору, особистих справ.
- 2) Коли багато справ, мало часу.
- 3) Коли задача не є пріоритетною, доцільною, суб'єктивно важливою або цікавою, результати потрібні іншим.
- 4) При відсутності стороннього контролю.

- 5) При емоційному вигорянні або тривозі.
- 6) При вирішенні нових або складних задач.
- 7) При необхідності контролювати час або складати плани.

Е-1. Екстравертований, ентузіаст:

- 1) Коли потрібно вирішити важливу задачу, вийти з критичної ситуації й іншого виходу немає.
- 2) Коли респондент відчуває впевненість у собі, своїх знаннях чи позиції.
- 3) На роботі.
- 4) Коли відчуває справжній інтерес, зацікавленість, натхнення, займається улюбленою справою, творчістю.
- 5) Коли потрібно швидко відреагувати, прийняти рішення.
- 6) Коли працює з людьми, дає публічні виступи.
- 7) В приємній компанії, на вечірках, на відпочинку, в доброму гуморі, з друзями-екстравертами.
- 8) Серед людей, яких добре знає, в близьких стосунках, коли відчуває спільність.
- 9) Коли інші люди виявляють пасивність або очікують активних дій від респондента.
- 10) Новизна завдань, нові люди.
- 11) Коли потрібна допомога іншим чи робота на спільне благо.
- 12) В безпечній ситуації.
- 13) Коли є зовнішня оцінка, можливість виділитися.
- 14) Коли стаються яскраві події.
- 15) Не в занадто значущій ситуації.
- 16) На початку менструального циклу.
- 17) Коли все виходить.

Е-2. Стриманий, тихий:

- 1) З незнайомими людьми.
- 2) В новій чи незрозумілій ситуації.
- 3) Коли стриманість передбачена характером ситуації (етикет, групові норми, установи).
- 4) В небезпечній ситуації (з п'яними; коли респондента оцінюють).
- 5) Коли ситуація не подобається (шумна компанія, неприємні люди).
- 6) Коли респондент втомлений, не виспався, сумний, немає настрою.
- 7) Коли респондент невпевнений в собі або вважає себе некомпетентним.
- 8) Коли важливіше отримати інформацію від інших.
- 9) Коли можна промовчати, немає зовнішнього тиску говорити.
- 10) Коли ситуація неважлива, немає потреби бути в центрі уваги чи справити враження на інших.
- 11) Коли поруч більш активні люди.
- 12) Коли поруч керівництво.
- 13) Коли потрібно утриматися від конфлікту.
- 14) Коли потрібно зосередитися.
- 15) Вдома, коли поруч близькі люди, хороші друзі.

А-1. Критично налаштований, прискіпливий:

- 1) При оцінці результатів роботи інших людей і своїх власних.
- 2) У важливих ситуаціях, коли ціна помилки є високою.

3) До людей, які мені неприємні, не подобаються, не викликають довіри, ставлять під удар спільну справу, роблять халтуру, діють нераціонально чи непрофесійно, мислять нелогічно, не вчаться на помилках.

4) До рідних.

5) При втомі, поганому настрої (почуття провини, роздратованість, пригніченість, невизначеність, напруга).

6) В зоні своєї компетенції.

7) В конфліктних ситуаціях, як реакція на хамство, як відволікаючий маневр чи самозахист, при утисках, несправедливості, по відношенню до конкурентів, в якості помсти, внаслідок заздрості, коли респондент хоче відстояти свою позицію за всяку ціну, коли під загрозою опиняються його інтереси.

8) При відчутті якогось негаразду.

9) Коли попросять інші люди.

10) Коли намагаються переконати у очевидно невірних речах.

11) Коли виникають перепони досягненню спільної мети.

12) Коли інші вірять на слово.

A-2. Співчутливий, з теплом ставиться до людей:

1) До рідних і друзів. 2) Коли людина на це заслуговує (наприклад, сама не виявляла жорстокість до інших).

3) Коли людина сама не винувата у своїх нещастях.

4) Коли людина симпатична або подобається.

5) До клієнтів (психотерапевти).

6) Коли в самого респондента немає проблем, тривоги, є відповідний настрій, сили, ресурси.

7) Коли немає загрози, постраждалий не виявляє агресії.

8) Коли респондент відчуває щирість, бачить страждання чи беззахисність на власні очі.

9) До сиріт, старих, бездомних.

N-1. Тривожний, легко засмучується:

1) Коли трапилась важлива невдача, яку неможливо виправити.

2) Коли від події залежать життя чи базові умови життя або здоров'я респондента і його близьких (особливо дітей).

3) Коли індивід відчуває безпорадність, не в силах вплинути на ситуацію (через втому, хворобу, гормональні зміни, надмірну кількість неконтрольованих чинників, брак часу, знань, соціальних ресурсів, когнітивних ресурсів чи можливостей саморегуляції).

4) Коли індивіда критикують, підривають віру в себе, ображають, зраджують, позбавляють впевненості у підтримці.

N-2. Спокійний, врівноважений:

1) В критичній ситуації, коли треба зібратися і знайти рішення, від наслідків якого багато що залежить.

2) В процесі роботи чи навчання, зайняття спортом, коли все знайомо і зрозуміло, йде відповідно до плану.

3) Вдома з близькими людьми, у повсякденних обставинах, на відпочинку.

4) Не в конфліктній чи стресовій ситуації (надмірна важливість наслідків, необхідність швидко прийняти рішення).

5) При наявності достатніх ресурсів (фінансових, саморегуляції, душевних сил, фізичного самопочуття).

6) Коли необхідно вплинути своїм спокоєм на інших.

7) Допомагаючи іншим людям. 8) При перевтомі. 8) В процесі складання планів.

Обговорення результатів.

Перш за все кидається в очі, що отриманий спектр ситуаційних уточнень по кожному пункту запитальника включає в себе умови, які можна віднести фактично до всіх компонентів «Великої П'ятірки». Особливо це стосується нейротизму. Г. Келермен і Е. Бьорі підкреслюють, що у клінічній діагностиці одним з найважливіших принципів виступає необхідність розуміння джерел, ролі та місця тривоги у структурі особистості [8, 77-89]. Можна з впевненістю твердити, що цей принцип є справедливим також для особистісної діагностики поза рамками клінічної психології. Наприклад, відкритість новому досвіду, з одного боку, пов'язана з тривогою, оскільки новий досвід завжди означає вихід із зони комфорту. Відсутність додаткових стресогенних факторів або підвищення здатності індивіда до ефективної саморегуляції сприятимуть більшій відкритості новому. З іншого боку, хвилювання, коли воно не перевищує певний поріг, становить важливу складову мотивації до нового. Аналогічно можна прослідкувати зв'язки між совісністю та нейротизмом (індивід може виявляти добросовісність у роботі, переживаючи через серйозність наслідків, або відчувати спокій, вчасно і в повному об'ємі виконавши свою роботу) і т.д. Перетин семантичних полів різних індикаторів призводить до появи статистично значущих кореляцій між останніми. Так, наприклад, O1 і N1 мають зв'язок $r = 0,212$ ($p = 0,004$), C2 і N2 пов'язані ще сильніше: $r = -0,268$ ($p < 0,001$) і т.п. В залежності від конкретної вибірки різні сенси можуть набувати різної представленості, що призводитиме до нестабільності кореляцій. Одним з важливих недоліків п'ятифакторної моделі особистості вважається відсутність концептуалізації змістовних механізмів взаємодії факторів в рамках психологічної системи конкретного індивіда [9]. Виявлення ситуаційних уточнень дозволяє зробити перший крок до вивчення цих взаємодій.

Другий важливий момент стосується різниці у поведінці індивідів у контекстах сім'ї та роботи. Це ситуаційне уточнення зустрічається із значною частотою у кожному індикаторі, що вказує на некоректність використання тест-запитальників без врахування відповідної контекстуалізації. Якщо пункти запитальника описують обставини, характерні для сімейного контексту чи дозвілля, генералізація поведінки досліджуваного на робочі ситуації може бути некоректною.

Також стає очевидною необхідність включення в структуру вимірювальних інструментів спеціальних блоків, які б давали можливість досліджуваному повідомити про свої життєві чи /професійні цілі, особливості робочого та сімейного середовища. Як показує аналіз ситуаційних уточнень, респонденти нерідко описують себе в термінах цілеспрямованої поведінки («в залежності від моєї мети, важливості ситуації для досягнення цілей»).

Висновки. 1). Результати дослідження показали, що респонденти з легкістю надають про себе додаткову корисну інформацію, яку зазвичай дослідники ігнорують. 2). Ситуаційні уточнення дозволяють зрозуміти «активні інгредієнти»

ситуації, які виступають чинниками внутрішньо-індивідуальної варіативності поведінки в кожному конкретному випадку. 3) Ситуаційні уточнення розкривають перед психологами можливість пояснити механізми взаємодії особистісних змінних конкретного індивіда. 4) Сукупність ситуаційних уточнень може бути корисною для розуміння змісту, який вкладають респонденти у пункти особистісного тесту. Подібність «смыслових полів» декількох пунктів пояснює їх кореляцію між собою. 5) Техніка ситуаційних уточнень може також слугувати засобом генерування пунктів для традиційних особистісних запитальників чи планів структурованого інтерв'ю. 6) Подальші дослідження має сенс сконцентрувати на вивченні того, яким чином респонденти характеризують певну ситуацію за допомогою декількох ситуаційних інгредієнтів

Список використаних джерел:

1. Krosnick J. A. The impact of «no opinion» response options on data quality: Non-attitude reduction or an invitation to satisfice? / Jon A. Krosnick, Allyson L. Holbrook, Matthew K. Berent, Richard T. Carson, W. Michael Hanemann, Raymond J. Kopp, Robert Cameron Mitchell, Stanley Presser, Paul A. Ruud, V. Kerry Smith, Wendy R. Moody, Melanie C. Green, Michael Conaway // *Public Opinion Quarterly*. — 2007. — Volume 66. — Issue 3. — P. 371-403.
2. Kulas J. T. Middle category endorsement in odd-numbered Likert response scales: Associated item characteristics, cognitive demands, and preferred meanings / John T. Kulas, Alicia A. Stachowski // *Journal of Research in Personality*. — 2009. — Vol. 43. — P. 489-493.
3. Kulas J. T. Respondent rationale for neither agreeing nor disagreeing: Person and item contributors to middle category endorsement intent on Likert personality indicators / John T. Kulas, Alicia A. Stachowski // *Journal of Research in Personality*. — 2013. — Vol. 47. — P. 254-262.
4. Nisbett R. E. Behavior as seen by the actor and as seen by the observer / Richard E. Nisbett, Craig Caputo, Patricia Legant, Jeanne Marecek // *Journal of Personality and Social Psychology*. — 1973. — Vol. 27. — No. 2. — P. 154-164.
5. Goldberg L. R. Unconfounding situational attributions from uncertain, neutral, and ambiguous ones: A psychometric analysis of descriptions of oneself and various types of others / Lewis R. Goldberg // *Journal of Personality and Social Psychology*. — 1981. — Vol 41. — No. 3. — P. 517-552.
6. Fleeson W. Whole Trait Theory / William Fleeson, Eranda Jayawickreme // *Journal of Research in Personality*. — 2015. — Vol. 56. — P. 82-92.
7. Gosling S. D. A very brief measure of the Big-Five personality domains / Samuel D. Gosling, Peter J. Rentfrow, William B. Swann Jr. // *Journal of Research in Personality*. — 2003. — Vol. 37. — P. 504-528.
8. Kellerman H. Handbook of Psychodiagnostic Testing: Analysis of Personality in the Psychological Report / Henry Kellerman, Anthony Burry. — 4th ed. — Springer Science, 2007. — 202 p. — ISBN: 978-1441924377.
9. Block J. A contrarian view of the five-factor approach to personality description / Block Jack // *Psychological Bulletin*. — 1995. — Vol. 117. — No. 2. — pp. 187-215.

Отримано 10.09.2015 р.